

Christian Felix Weiße, *Briefe 1755–1804*, Bd. 1–3, hrsg. v. Mark Lehmstedt, Katrin Löffler, Lehmstedt, Leipzig 2022, ss. 1351, ISBN 978-3-95797-131-9.

Christian Felix Weiße był wybitnym przedstawicielem niemieckiego oświecenia działającym w Lipsku. Należał do najpopularniejszych dramatopisarzy tego okresu, szczególne triumfy święciły jego *Singspiele*, zwane też operami komicznymi, do których muzykę pisał przeważnie lipski kompozytor Johann Adam Hiller. Sukces utworów Weißeego przyczynił się do rozkwitu tego gatunku w całych Niemczech. Polskim echem działalności duetu Weißeego z Hillerem była pod względem formalnym śpiewogra *Krakowiacy i górale* Wojciecha Bogusławskiego i Jana Stefaniego, uważana za pierwszą polską operę narodową. Utwory Weißeego gościły na warszawskiej scenie: w 1775 r. w teatrze publicznym wystawiono *Die Muse* („Muze”), w 1781 r. – jego zdecydowanie najbardziej znaną sztukę *Die Jagd* („Polowanie”)¹. Zaslugi Weißeego nie kończą się jednak na polu teatralno-operowym. Był on bowiem również cenionym autorem literatury dla dzieci oraz redaktorem literacko-artystycznego czasopisma krytycznego „Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste” („Biblioteka Nauk Pięknych i Sztuk Wyzwolonych”)².

Mimo niewątpliwie wielkiego znaczenia dla rozwoju kultury oświeceniowej Christian Felix Weiße nie doczekał się dotychczas nowoczesnej monografii³. Z tym większą radością można powitać wydaną w 2022 r. trzytomową edycję jego listów, która dokumentuje wybitną rolę, jaką odegrał on w swoim czasie, i która może stanowić cenne źródło do dalszych badań na jego temat. Pozycja ta będzie też z pewnością interesująca dla historyków, w szczególności badaczy epoki oświecenia i dziejów książki, a także literaturoznawców, teatrologów, muzykologów, kulturoznawców.

Podstawą przygotowanego przez Marka Lehmstedta przy współpracy z Katrin Löffler wydania są rękopisy listów. Jeśli były one nieosiągalne, redaktorzy sięgali po zachowane odpisy, a w ostateczności korzystali ze źródeł drukowanych. Te ostatnie to często jedynie fragmenty korespondencji Weißeego publikowane w czasopismach w różnych kontekstach, które mogą nosić ślady obcej ingerencji (t. 3, s. 1273). Zaletą omawianego tu wydania są dokładne opisy wskazujące na pochodzenie ujętych w nim listów. Jeżeli dany list można odnaleźć w kilku źródłach, redaktorzy wymieniają wszystkie z nich.

W spuściźnie epistolograficznej Christiana Felixa Weißeego przeważają listy pisane przez niego, zaginęło natomiast wiele tych do niego adresowanych. Wyjątkiem są za-

¹ Alina ŻURAWSKA-WITKOWSKA, Hiller, Johann Adam, [in:] *Encyklopedia muzyczna PWN. Część biograficzna*, t. 4, red. Elżbieta DZIĘBOWSKA, Kraków 1993, s. 216.

² Od 1765 r. czasopismo ukazywało się pod nazwą „Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste” („Nowa Biblioteka Nauk Pięknych i Sztuk Wyzwolonych”).

³ Na temat literatury sekundarnej poświęconej życiu i twórczości Weißeego zob. Walter PAPE, „Ein billettoux an die ganze Menschheit“. Christian Felix Weiße und die Aufklärung, [in:] *Zentren der Aufklärung III. Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit* (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Bd. 17), hrsg. v. Wolfgang MARTENS, Heidelberg 1990, s. 268–269.

chowane prawie kompletnie listy Christiana Garvego z lat 1772–1798, wydane na polecenie Weißego w roku 1803 (t. 3, s. 1279)⁴. Niestety prawie nie przetrwały do naszych czasów listy Weißego do Garvego. Omawiane tutaj wydanie obejmuje tylko listy, których nadawcą jest Weiß. Bardzo pomocnym uzupełnieniem są jednak komentarze redakcyjne, wskazujące na list poprzedzający lub odpowiadający na pismo Weißego, jeżeli taki się zachował lub wiadomo o nim z innych źródeł. Ponadto należy docenić zamykający wydanie spis pozostałych autografów Weißego oraz rejestr skierowanych do niego i zachowanych listów z uwzględnieniem źródła. Ważną pomocą jest też spis osób wymienionych w publikacji, można jedynie żałować, że brakuje w nim podziału na adresatów listów i osoby, które zostały w nich wspomniane.

Wartość publikacji polega na krytycznym opracowaniu korespondencji Weißego. Listy zostały opatrzone licznymi przypisami. Uwzględniają one informacje o osobach przewijających się w korespondencji Weißego oraz objaśnienia dotyczące tożsamości osób, które w listach nie zostały wymienione z nazwiska albo są w inny sposób wątpliwe. Redaktorzy podają też pełne dane bibliograficzne utworów, o których mowa w listach, wyjaśniają obcojęzyczne, jak również niemieckie terminy, które dziś wyszły z użycia. Nieocenioną pomocą są też uwagi krótko prezentujące kontekst potrzebny do zrozumienia treści listów oraz uzupełnienia podanych w nich informacji. Przykładowo: w liście Weißego do Karla Wilhelma Ramlera z 25 V 1778 r. donosi on o odwiedzinach pisarza Moritza Augusta von Thümmela, a w komentarzu do tego listu przywołany został obszerny fragment dziennika Thümmela, zawierający bardziej szczegółową relację z tej wizyty (t. 2, s. 899).

Do korespondencyjnego kręgu Christiana Felixa Weißego należało wielu zasłużonych i cenionych do dzisiaj przedstawicieli kultury niemieckiej XVIII w., takich jak archeolog i historyk sztuki Johann Joachim Winckelmann, filozof Johann Gottfried Herder czy pisarz Jean Paul. Są w nim też tacy, o których dziś mniej się słyszy, mimo że w swoim czasie uważani byli za autorytety: poeta Wilhelm Ludwig Gleim, autor żartobliwych pieśni⁵ i moralizujących bajek; kontynuujący tradycję Anakreonta poeta Johann Peter Uz; teoretyk sztuki i kolekcjoner Christian Ludwig von Hagedorn; księgarz, wydawca i pisarz Friedrich Nicolai; poeta, malarz i wydawca z Zurychu Salomon Geßner; przebywający od 1772 r. we Wrocławiu filozof Christian Garve; teolog ewangelicki i poeta Johann Adolf Schlegel; leksykograf i germanista Johann Christoph Adelung; filozof Christian Adolf Klotz, wreszcie poeta i tłumacz Karl Wilhelm Ramler, którego Weiß uważał za wyrocznie w kwestiach literackich.

W swoich listach Christian Felix Weiß daje się poznać jako mistrz retoryki, którego pióro doskonale radzi sobie z dostosowywaniem stylu i treści wypowiedzi do adresata (zdecydowanie rzadziej zdarzają się w tym zbiorze adresatki), swój sposób wyrażania się ceniuje adekwatnie do sytuacji. Zbiór zawiera listy do przyjaciół, pisane w serdecznym, aczkolwiek raczej nie poufałym tonie, które mimo zażyłości zachowują wszelkie zasady uprzejmości i etykiety, oraz listy bardziej oficjalne, jak te skierowane

⁴ Christian GARVE, *Briefe von Christian Garve an Christian Felix Weiße und einige andere Freunde*, Tl. 1–2, hrsg. v. Christian Felix WEIßE, Breslau 1803.

⁵ Pierwszy tom żartobliwych pieśni – *Versuch in scherzhaften Liedern* – ukazał się w 1744 r. w Berlinie.

do „wielce szlachetnie urodzonego, wielce szanownego”⁶ tajnego radcy kamery Karla Heinricha von Heinekena (t. 3, s. 893). Na podstawie zróżnicowanych formuł retorycznych można prześledzić, jak rozwija się dana relacja, czego przykładem jest korespondencja Weißego do Friedricha Nicolai, który w krótkim czasie zmienia się z „wielce szlachetnego, wielce szanownego pana” (t. 1, s. 9) w „najdroższego przyjaciela” (t. 1, s. 18)⁷.

Listy Weißego dotyczą głównie spraw związanych z jego działalnością redakcyjną i literacką, sprawy związane z działalnością zarobkową⁸ oraz prywatne poruszane są na marginesie. Można zatem odnaleźć cenne informacje o wielostronnie zaangażowanym działaczu epoki oświecenia, Weiße jako człowiek pozostaje jednak przeważnie w ukryciu. Głębsze emocje wyraża sporadycznie, np. dając upust wzruszeniu po śmierci przyjaciela Gottlieba Willhelma Rabenera (t. 2, s. 522). Jego korespondencja – zgodnie z ideałem epoki – pozostaje nienagannie intelektualna i uduchowiona, przypominając wielokrotnie o obowiązującym wtedy katalogu cnót mieszczańskich, którym Weiße posługuje się np. w charakterystyce Johanna Friedricha Bausego: „Jest to człowiek najskromniejszy i najpilniejszy, bez cienia zazdrości i zawiści, troskliwy mąż, dobry ojciec, człowiek porządnie gospodarujący, żyjący słusznie, ale nie rozrzutnie [...], który będzie dumą Saksonii”⁹ (t. 2, s. 523). Wobec tego emocjonalnego dystansu, tuższowanego sentymentalnymi zwrotami, tym bardziej wzruszający jest list przedostatni, do przebywającej w sanatorium córki Juliany Dorothei, w którym troska o jej losy wybuchła z nietypową dla powściągliwego Weißego gwałtownością (t. 3, s. 1268).

W listach Weißego odbija się barwne pod względem intelektualnym środowisko osiemnastowiecznego Lipska, który był wtedy zdecydowanie miastem książki. Działało w nim wiele wydawnictw i drukarni, kwitnął handel książką. W latach 1765–1805 wydawano w Lipsku średnio 5556 tytułów rocznie, ośrodek ten zatem zdecydowanie przodował pod tym względem wśród innych miast niemieckojęzycznych. Dla porównania w Berlinie, który zajmował drugie miejsce, ukazywały się rocznie średnio 2423 pozycje¹⁰. Odbywające się w Lipsku targi książek nabierały takiego rozmachu, że stały się największym tego typu wydarzeniem w Niemczech, odsuwając w cień konkurujące z nimi targi we Frankfurcie¹¹. Christian Felix Weiße jako człowiek, którego życie na wielu płaszczyznach związane było z książką, wielokrotnie w swej korespondencji wspomina o lipskich targach. Często przekazuje odbiorcom informacje o wybranych pozycjach, które znalazły się w aktualnym katalogu targów, czasem utyskuje, że prezentowane na nich publikacje świadczą o upadku niemieckiej literatury i że tak niewiele wartościowych pozycji można tam znaleźć (t. 2, s. 511). Autor niejednokrotnie

⁶ „Hochwohlgebohrner, Hochzuverehrender Herr Geheimde Cammerath”. Tłumaczenia cytatów i tytułów w artykule pochodzą od autorki recenzji.

⁷ „Hochedelgebohrner, Hochzuehrender Herr”; „Liebster Freund”.

⁸ Christian Felix Weiße pracował jako poborca podatkowy.

⁹ „Er ist der bescheidenste und fleißigste Mann, ohne Neid und Mißgunst, ein zärtlicher Gatte, ein guter Vaeter, ein ordentlicher Mann in seiner Haushaltung, der artig und doch ohne Verschwendung lebt [...] und Sachßen Ehre machen wird”.

¹⁰ Hazel ROSENSTRAUCH, *Leipzig als „Centralplatz“ des deutschen Buchhandels*, [in:] *Zentren der Aufklärung III. Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit* (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Bd. 17), hrsg. v. Wolfgang MARTENS, Heidelberg 1990, s. 109.

¹¹ *Ibid.*, s. 103–124.

usprawiedliwia się, że z powodu targów nie zdążył wywiązać się z planów i obietnic, co świadczy o tym, jak bardzo był zaangażowany w to wydarzenie. Wprowadza też czytelniczki i czytelników w wir lipskiego rynku wydawniczego i księgarskiego. Utrzymuje on stały kontakt z rodziną Dycków (Johannem Gottfriedem ojcem, Johannem Gottfriedem synem oraz żoną starszego Dycka Reginą Elisabeth), których wydawnictwo zasłynęło właśnie dzięki opublikowaniu utworów teatralnych Weiße¹². Współpracuje też z Philippem Erasmusem Reichem, w którego wydawnictwie ukazały się pisma i utwory Christopha Martina Wielanda, Christiana Fürchtegotta Gellerta, samego Weiße, Johanna Georga Sulzera oraz liczne tłumaczenia kluczowych pozycji oświeceniowych, w tym dzieła Samuela Richardsona, Shaftesbury'ego, Jean-Jacques'a Rousseau czy Adama Smitha¹³. W jednym z listów Weiße zdradza, że Reich jest autorem anonimowej broszury skierowanej przeciw odezwie Friedricha Gottlieba Klopstocka (t. 2, s. 675), w której autor *Mesjasza* proponuje subskrypcyjny model rynku wydawniczego, pozwalający autorom na finansowanie publikacji z opłat wniesionych przed rozpoczęciem druku przez zainteresowanych czytelników, co oznaczałoby wzrost finansowych korzyści autorów oraz ograniczenie praw i dochodów wydawców¹⁴.

W Lipsku okresu oświecenia ważną dziedziną sztuki było malarstwo portretowe. W związku ze swoimi licznymi projektami wydawniczymi, szczególnie z czasopismem „Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste”, dla którego często zamawiał ryciny portretowe, Christian Felix Weiße utrzymywał ożywione kontakty z lipskimi artystami. Wielokrotnie pojawiają się oni w jego listach. Wśród nich znajdował się malarz i rzeźbiarz Adam Friedrich Oeser, najwybitniejszy artysta Lipska okresu oświecenia, „nauczyciel Winckelmana i Goethego”¹⁵, którego najistotniejsze dzieła to pomnik Christiana Fürchtegotta Gellerta oraz malowana kurtyna dla lipskiego teatru. Do kręgu znajomych i współpracowników Weiße należy też wspomniany rytownik Johann Friedrich Bause, który wykonał liczne wizerunki znanych osobistości z Lipska. Bliskim przyjacielem i regularnym korespondentem Weiße był Christian Ludwig von Hagedorn, dyrektor generalny Akademii Drezdeńskiej. W 1764 r. utworzono w Lipsku jej filię – Akademię Sztuki. Dyrektorem lipskiej placówki był Oeser, natomiast stanowisko profesora rytownictwa objął Bause. Najbardziej znanym uczniem Oesera był Johann Wolfgang Goethe¹⁶. Jeden z listów Weiße do Hagedorna (t. 1, s. 199) prawie w całości poświęcony jest Oeserowi i zawiera opis jego rysunku przedstawiającego członków rodziny elektorów saskich w otoczeniu mitologicznych posta-

¹² Wydawnictwo Dycków opublikowało np. *Beytrag zum deutschen Theater* („Przyczynek do niemieckiego teatru”), czyli pięć tomów zawierających utwory dramatyczne Ch. F. Weiße.

¹³ H. ROSENSTRAUCH, op.cit., s. 119.

¹⁴ [Philipp ERASMUS REICH], *Zufällige Gedanken eines Buchhändlers über Herrn Klopstocks Anzeige einer gelehrten Republik*, [Leipzig] 1773. Reich opublikował w tej kwestii jeszcze jedno anonimowe pismo, zob. [Philipp ERASMUS REICH], *Der Bücher-Verlag in allen Absichten genauer bestimmt. An den Herrn Verfasser des Bücherverlags in Betrachtung der Schriftsteller, der Buchhändler und des Publicums erwogen*, [Leipzig] 1773.

¹⁵ Christian LENZ, *Kunst und Kunstanschauung in Leipzig während der Aufklärung*, [in:] *Zentren der Aufklärung III. Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit* (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung, Bd. 17), hrsg. v. Wolfgang MARTENS, Heidelberg 1990, s. 145.

¹⁶ Por. *ibid.*, s. 145–149.

ci i alegorii trzech sztuk: malarstwa, architektury i rzeźbiarstwa. Rysunek był wystawiony na pierwszej wystawie Akademii Sztuki w Dreźnie, która odbyła się w marcu 1765 r.¹⁷ Weiße informuje też o pochlebnych opiniach o pracy Oesera i planowanym przekształceniu rysunku w rycinę, co jednak nie doszło do skutku (t. 1, s. 206). Weiße opisuje lipskiego artystę jako człowieka nieśmiałego i często niezadowolonego ze swojej pracy, potrzebującego wsparcia w formie dobrej opinii. Z korespondencji wynika też, że malarz jest bardzo zapracowany, ma wielu uczniów i kłopoty z mieszkaniem (t. 1, s. 200–201).

Wiele miejsca w swoich listach Weiße poświęca dwóm redagowanym przez siebie czasopismom. Pierwsze z nich: „Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste” było organem recenzyjnym wydawanym przez Friedricha Nicolai i Mosesa Mendelssohna. Weiße przejął jego redakcję w roku 1759, zastępując Gottloba Ephraima Lessinga, i pełnił tę funkcję do roku 1784¹⁸. Czasopismo koncentrowało się na zamieszczaniu i omawianiu publikacji z dziedziny sztuk pięknych, czasem pojawiały się w nim traktaty muzyczne. Weiße unikał publikowania recenzji dzieł literackich *sensu stricto*, zwłaszcza krajowych nowości wydawniczych. Za szczególnie cenną uważano rubrykę *Vermischte Nachrichten* („Wiadomości różne”), w której publikowano wiadomości o literaturze zagranicznej, głównie tłumaczenia angielskich i francuskich recenzji. Herder wypowiadał się bardzo pozytywnie o „Bibliotece”, określając ją jako „przewodniczkę dobrego smaku”¹⁹. W żurnalu ukazywały się ponadto artykuły krytyczne Hagedorna, Winckelmana, Garvego oraz słynna recenzja Wertera autorstwa Christiana Friedricha von Blanckenburga. Założenia programowe „Biblioteki” Weiße przedstawia w liście do Winckelmana, którego stara się pozyskać dla czasopisma (t. 1, s. 31). Weiße w swojej korespondencji prosi o recenzje, ponagla spóźniających się autorów, dziękuje za recenzje, planuje zawartość kolejnych tomów, martwi się złą jakością zamówionych dla „Biblioteki” rycin portretowych (t. 2, s. 509). Niekiedy skarży się, że zrezygnuje z wydawania „Biblioteki” (t. 2, s. 660). Zarzeka się, że rzuca obowiązki redaktora przy każdym tomie i z każdym kolejnym podejmuje je na nowo (t. 2, s. 746).

Christian Felix Weiße przeszedł do historii również jako autor literatury i redaktor czasopisma dla dzieci. Wśród osiemnastowiecznych twórców literatury dziecięcej wyróżniał się on szczególną pozycją estetyczno-pedagogiczną, w której mieszały się ze sobą pojęcia i kategorie takie jak natura, sztuka, dziecko i oświeceniowa utopia szczęśliwego, harmonijnego społeczeństwa²⁰. Podczas gdy inni przedstawiciele niemieckiego oświecenia, tacy jak Johann Caspar Lavater, Karl Philipp Moritz i August Ludwig Schlözer, tworzyli dla dzieci jedynie literaturę podręcznikową lub religijną, Weiße

¹⁷ Zob. *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*, Bd. 12, Leipzig 1765, s. 367–368.

¹⁸ W. PAPE, „*Ein billetdoux an die ganze Menschheit*”, s. 269–271.

¹⁹ „*Leiterin des guten Geschmacks*”, zob. Johann Gottfried HERDER, *Briefe zur Beförderung der Humanität*. 8. *Sammlung*, [in:] *Herders Sämmtliche Werke*, Bd. 18, hrsg. v. Bernhard SUPHAN, Berlin 1883, s. 130; cyt. za: W. PAPE, „*Ein billetdoux an die ganze Menschheit*”, s. 271.

²⁰ Walter PAPE, *Das literarische Kinderbuch. Studien zur Entstehung und Typologie*, Berlin–Boston 1981, s. 133, DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110844627>.

można określić jako twórcę dziecięcej beletrystyki²¹. Projektem, któremu poświęcił wiele czasu, serca i energii, było czasopismo „Der Kinderfreund” („Przyjaciel Dzieci”), ukazujące się w latach 1775–1781 nakładem lipskiego wydawnictwa Siegfrieda Lebrechta Crusiusa²². W roku 1784 Weißę rozpoczął wydawanie czasopisma o podobnym profilu, ale nieco zmienionym tytule: „Briefwechsel der Familie des Kinderfreundes” („Korespondencja Przyjaciela Dzieci”)²³. Weißę wielokrotnie wspomina o tym przedsięwzięciu redakcyjnym w swojej korespondencji i czerpie całkiem w oświeceniowym stylu satysfakcję z faktu, że odpowiada nim na potrzeby młodego pokolenia i może przyczynić się w ten sposób do kształtowania rozkwitających umysłów i serc (np. t. 2, s. 916, 937, 949). Swojemu przyjacielowi i doradcy Karlowi Wilhelmowi Ramlerowi przesyła aktualne numery czasopisma, prosi go też o teksty, które mógłby w nim opublikować (t. 2, s. 820), skarży się na krytyczną recenzję, która ukazała się w „Allgemeine Deutsche Bibliothek” („Powszechna Biblioteka Niemiecka”, t. 2, s. 883). W listach Weißęgo przewijają się także inne tytuły z listy jego publikacji dla dzieci. Dotyczy to np. elementarza *Neues A, B, C, Buch, nebst einigen kleinen Uebungen und Unterhaltungen für Kinder* („Nowy elementarz z kilkoma małymi ćwiczeniami i rozrywkami dla dzieci”), wydane w roku 1773 przez Siegfrieda Lebrechta Crusiusa w Lipsku. Nie wiadomo, czy można Weißęmu wierzyć, że koncepcja elementarza i jej realizacja zajęły mu co najwyżej cztery tygodnie, w ciągu których poświęcał na to zadanie pół godziny dziennie. W każdym razie autor tym razem nie przesłał Ramlerowi egzemplarza do oceny i usprawiedliwia się w liście do przyjaciela, że książka nie wypadła najlepiej. Pewnie trochę kokietuje, bo opowiada również, jak wielką popularnością się ona cieszy: w ciągu dwóch lat od pierwodruku doczekała się już kilku wydań i czterech dodatków. Pozycja ta ukazała się też w trzech formatach o różnej jakości i wielkości rycin, a jej wydanie iluminowane było pożądanym prezentem gwiazdkowym i zostało w tym okresie całkowicie wyprzedane (t. 2, s. 697–698).

Listy Christiana Felixa Weißęgo są również źródłem informacji o jego poglądach estetycznych i programie literackim. O Gottlobie Ephraimie Lessingu autor wyraża się z szacunkiem i uznaniem, ale wydaje się, że nie do końca popiera reformatora teatru, w jego korespondencji można bowiem znaleźć niekiedy uwagi całkiem krytyczne. W liście do Johanna Petera Uza czytamy, że „To prawda, jego dialog jest często błyskotliwy, ma w sobie też jednak dużo sztuczności, przejawienia i jest tak poszatowany,

²¹ Ibid., s. 138.

²² Czasopismo zastąpiło wydawany również przez Crusiusa w latach 1772–1774 tygodnik „Leipziger Wochenblatt für Kinder” („Lipski Tygodnik dla Dzieci”), którego redaktorem był Johann Christoph Adelung, zob. Christian Felix Weißę, *Selbstbiographie*, hrsg. v. Christian Ernst Weißę, Samuel Gottlob Frisch, Leipzig 1806, s. 183–184.

²³ Zmianę tytułu Weißę tłumaczy w swojej autobiografii tym, że po kilku latach wydawania pierwszego czasopisma dzieci z występującej w nim fikcyjnej rodziny osiągnęły już taki wiek, że mogły opuścić dom i wyruszyć w świat. W związku z tym autor zdecydował się na nadanie tygodnikowi formy korespondencji między osobami, które pozostały w domu rodzinnym, a tymi, które wyjechały. „Korespondencja Przyjaciela Dzieci” skierowana była do dzieci starszych, ponieważ w momencie jego ukazania się tej drugiej wersji czytelniczki i czytelnicy pierwszej edycji również podrosli, tak jak dzieci fikcyjnej rodziny z czasopisma; zob. *ibid.*, s. 194.

że mało który aktor może sobie z tym poradzić²⁴ (t. 2, s. 611). Szczególnie oburza go krwawe zakończenie tragedii *Emilia Galotti*, utworu stanowiącego wizytówkę teatru mieszczańskiego (t. 2, s. 611). Weiße pozycjonuje się natomiast zdecydowanie jako przeciwnik nurtów odrzucających oświeceniowy racjonalizm, takich jak ruch „burzy i naporu”, klasyka weimarska czy romantyzm. O poetach zrzeszonych w stowarzyszeniu Göttinger Hain wyraża się dosadnie, określając ich jako „bandę młodych getyńczyków”²⁵ (t. 2, s. 755). Daje też często wyraz swojej niechęci w odniesieniu do propagowanych przez wymienione nurty nowych wzorców literackich Williama Shakespeare’a i Friedricha Gottlieba Klopstocka. Podczas gdy cały świat krzyczy, że czegoś bardziej boskiego nigdzie nie można znaleźć, Weiße prawie się dusi, czytając *Mesjasza* Klopstocka (t. 2, s. 460). W dramacie *Götz von Berlichingen* Johanna Wolfganga Goethego Weiße nie widzi niczego zasługującego na pochwałę. Zmieniające się często sceny uważa za barwny akcent, ale wątpi, czy dzieło to służy dobremu smakowi (t. 2, s. 672). W liście do Johanna Petera Uza z 12 II 1775 r. Weiße twierdzi, że *Cierpienia młodego Wertera* mu się ogólnie podobały i że to najlepsza do tej pory książka Goethego. Uważa jednak (i nawet dziś, mimo bezspornego uznania dla Goethego, trudno nie przyznać mu racji), że dzieło to jest niebezpieczne dla młodych ludzi, ponieważ opisuje nieszczęśliwą namiętność i zgubną melancholię, prowadzącą do samobójczej śmierci. W powieści Goethego Weiße życzyłby sobie ujrzeć listy przyjaciela Wertera, w których ten wytłumaczyłby bohaterowi, że jego zachowanie jest pod wieloma względami niemoralne (t. 2, s. 675)²⁶.

Weiße wypowiada się także w kwestiach muzyczno-estetycznych. Prawdziwy rarytas stanowi list do anonimowego adresata, którego tożsamości nie udało się ustalić, umownie datowany przez redaktora Marka Lehmstedta na rok 1774. W liście tym autor dyskutuje na temat użycia obrazów w pieśniach i odnosi się pod tym względem zarówno do warstwy tekstowej, jak i muzycznej. Jest to echo dokonującego się ok. 1750 r. odrotu od estetyki imitacji, opierającej się na przekonaniu, że zadaniem sztuki jest naśladowanie natury, na rzecz estetyki wyrazu i teorii afektu, która wartość muzyki mierzyła jej zdolnością do wywoływania wzruszeń²⁷.

Weiße narzeka ponadto na krytykę, z jaką spotyka się jako autor tekstów wystawianych jako opery komiczne. Dotknęła go np. uwaga Christiana Adolfa Klotza, że w swoich śpiewograch narusza zasady dobrego smaku. Klotz zarzucał Weißemu, że

²⁴ „Es ist wahr, sein Dialog hat viel Glänzendes, aber auch viel Widernatürliches, Zugespitztes und so Zerschnittenes, daß kaum ein Acteur damit fortkömmt”.

²⁵ „[...] eine Bande junger Göttinger”.

²⁶ Pogląd ten nie był w czasach Weißego odosobniony. W styczniu 1775 r. *Cierpienia młodego Wertera* zostały w Lipsku zakazane ze względu na swoje destrukcyjne przesłanie, zob. Christian Felix WEIßE, *Briefe 1755–1804*, Bd. 2, hrsg. v. Mark LEHMSTEDT, Katrin LÖFFLER, Leipzig 2022, s. 765.

²⁷ Zmianę paradygmatu estetycznego można prześledzić np. w pismach J. G. Sulzera, zob. Johann Georg SULZER, *Ausdruck*, [in:] idem, *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, Bd. 1: *Von A bis J*, Leipzig 1771, s. 109; idem, *Gemähd*, [in:] *ibid.*, s. 455. Temat został obszernie omówiony w artykule: Wolfgang LUKAS, *Anthropologie und ästhetische Selbstreflexion. Aspekte des Strukturwandels in deutschsprachigen Singspiel- und Opernlibretti zwischen ca. 1750 und 1800*, Basler Jahrbuch für historische Musikpraxis, Bd. 30: 2006, H. 1, s. 173.

jego sztuki zbytnio przypominają farsy z wyrażeniami i żartami w niskim stylu oraz „obrzydliwymi obrazami”²⁸ (t. 2, s. 549). Znając powagę, z jaką Weiße traktuje oświeceniową kategorię dobrego smaku, można się domyślić, jak bardzo czuł się urażony.

Listy Christiana Felixa Weißeego dokumentują intensywną kulturę epistolograficzną charakterystyczną dla oświecenia. Należało do niej m.in. przekonanie, że korespondencja może mieć taką samą wartość jak artykuły, recenzje czy inne krótkie rodzaje tekstów i że zasługuje na publikację, mimo że nie powstała z myślą o takim celu. Takie podejście budziło często obawy przed wykorzystaniem listów w sposób niezgodny z wolą nadawcy, czyli np. wydanie ich bez zgody autora. Motyw ten nierzadko przewija się w korespondencji Weißeego. Swojego przyjaciela Ramlera zapewnia, że nikt nieuprawniony otrzymanych od niego listów nie przeczyta. Na wypadek swojej śmierci Weiße zarządził, żeby wszystkie będące w jego posiadaniu listy zostały zapieczętowane i odesłane do nadawców. Co ciekawe, Weiße nie przypisuje swoim listom żadnej wartości, przekonuje Ramlera, że ten może je spokojnie spalić: „Piszę wielce niechlujnie i niedbale i żaden nie zasługuje na to, żeby go zachować [...]. Po cóż też byłoby je zachowywać? Nie są ani pouczające, ani piękne, ot tylko wiadomości dla mojego serdecznego przyjaciela” (t. 2, s. 699)²⁹. Patrząc na bogactwo, jakie dla współczesnej nauki reprezentuje korespondencja Ch. F. Weißeego, trudno się w tej kwestii z nim zgodzić.

Katarzyna Szczerbowska-Prusevicius*

<https://orcid.org/0000-0001-7121-0564>

BIBLIOGRAFIA

- Herder, Johann Gottfried. “Briefe zur Beförderung der Humanität. 8. Sammlung.” In *Herders Sämmtliche Werke*, vol. 18, edited by Bernhard Suphan, 67–140. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1883.
- Lenz, Christian. “Kunst und Kunstanschauung in Leipzig während der Aufklärung.” In *Zentren der Aufklärung III. Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit*, edited by Wolfgang Martens, 141–168. Heidelberg: Verlag Lambert Schneider, 1990.
- Lukas, Wolfgang. “Anthropologie und ästhetische Selbstreflexion. Aspekte des Strukturwandels in deutschsprachigen Singspiel- und Opernlibretti zwischen ca. 1750 und 1800.” *Basler Jahrbuch für historische Musikpraxis* 30/1 (2006): 167–188.
- Pape, Walter. *Das literarische Kinderbuch. Studien zur Entstehung und Typologie*. Berlin, Boston: De Gruyter, 1981. <https://doi.org/10.1515/9783110844627>.

²⁸ „[...] eckelhafte Bilder”.

²⁹ „Ich schreibe äusserst lüderlich und nachlässig und kein einziger verdient aufbehalten zu werden [...] Worzu sollten diese aufbehalten werden? Sie sind weder unterrichtend noch schön und bloß Nachrichten für meinen Busenfreund [...]”.

* Katedra Literatury, Kultury i Mediów Niemieckiego Obszaru Językowego, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

✉ kazan@umk.pl

- Pape, Walter. "‘Ein billetdoux an die ganze Menschheit’ Christian Felix Weiße und die Aufklärung." In *Zentren der Aufklärung III. Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit*, edited by Wolfgang Martens, 267–298. Heidelberg: Verlag Lambert Schneider, 1990.
- Rosenstrauch, Hazel. "Leipzig als ‘Centralplatz’ des deutschen Buchhandels." In *Zentren der Aufklärung III. Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit*, edited by Wolfgang Martens, 103–124. Heidelberg: Verlag Lambert Schneider, 1990.
- Weiße, Christian Felix. *Briefe 1755–1804*, vol. 1–3. Edited by Mark Lehmstedt and Katrin Löffler. Leipzig: Lehmstedt Verlag, 2022.
- Żurawska-Witkowska, Alina. "Hiller, Johann Adam." In *Encyklopedia muzyczna PWM. Część biograficzna*, vol. 4, edited by Elżbieta Dziębowska, 215–217. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1993.

